

4. В своём отношении к государству и теории симфонии сегодня православные церкви не едины, что наглядно демонстрируют в регионе Нижегородская и Арзамасская епархия РПЦ МП и старообрядческие согласия и упования. Первая стремится к активному сотрудничеству с государством и использованию его ресурса, смешению функций, отсюда не всегда чёткая граница между социальным служением и государственно-конфессиональными отношениями. Вторые же, культивируют открытость, соборность во внутрицерковных отношениях и автономию в государственно-конфессиональной области. Стремление к более активному сотрудничеству правоохранительных органов, силовиков и РПЦ МП в регионе остро ставит вопрос о реализации конституционного принципа свободы совести. Конституция провозгласила отделительную модель государственно-конфессиональных отношений, но на практике формируется кооперационная модель, и возникают проблемы её реализации, требующие обращения к международному опыту их решения.

Геннадій ДРУЗЕНКО

(науковий співробітник Інституту публічного порівняльного та міжнародного права (Гайдельберг, Німеччина))

**МАРНІ СПОДІВАННЯ:
Рішення ЄСПЛ у справі Свято-Михайлівська парафії
проти України та його наслідки**

Вступ

Більш як три роки тому київська громада Свято-Михайлівської парафії виграла у Страсбурзькому суді справу проти України³¹. Це був перший випадок, коли українська релігійна організація домоглася позитивного для себе рішення в Європейському суді з прав людини (ЄСПЛ). За півроку ще одну справу проти України виграла церква села Сосулівка УГКЦ³². Природно, в юридичних та церковних колах обидва рішення викликали певний ентузіазм та сподівання як на відновлення справедливості у конкретних справах, так і на системні вдосконалення «правил гри» у сфері державно-церковних взаємин. Час, що минув з моменту ухвалення рішень, дозволяє оцінити, наскільки підставними були ті сподівання.

Та перед тим, як перейти до аналізу наслідків названих рішень, варто звернути увагу на фактор, що від початку викликав сумнів в ефективності страсбурзької Феміди. Розгляд кожної справи в ЄСПЛ тривав 6,5 років, що

³¹ Заява від 4 січня 2001 року № 77703/01, рішення від 14 червня 2007 року.

³² Заява від 30 серпня 2002 року № 37878/02, рішення від 28 лютого 2008 року.

навіть чи можна вважати «розумним» строком в розумінні ст. 6 ЄКПЛ. На тлі такої страсбурзької неквапливості вітчизняна юстиція виглядає просто зразком оперативності: «повний цикл» розгляду справи Свято-Михайлівської парафії в українських судах зайняв півроку, три «цикли» розгляду справи церкви села Сосулівка – півтора.

В обох справах «справедлива компенсація», передбачена ст. 41 Конвенції, не відіграла жодної суттєвої ролі у відновленні справедливості. Суд визнав, що Свято-Михайлівська громада подала вимогу «справедливої компенсації» занадто пізно, а тому він не розглядав це питання; церква с. Сосулівка замість заявлених 1,4 млн. отримала 1,5 тис. євро. З огляду на тривалість розгляду справ, це означає, що обидва заявники витратили тільки на юридичну допомогу значно більше, аніж отримали в результаті виграшу.

В обох випадках виграш справи у Страсбурзі мав для заявників ті самі юридичні наслідки: Верховний суд України скасував попередні рішення у справах та направив їх на новий розгляд до відповідних судів першої інстанції³³. Як далі розвивалися події в селі Сосулівка авторові наразі невідомо. Однак – оскільки справа *Церква села Сосулівка проти України* безпосередньо не торкалась питань релігійної свободи³⁴ – в контексті цієї статті це неважливо. А от наслідки рішення у справі *Свято-Михайлівська парафія проти України* відомі. На превеликий жаль, ці наслідки сумні і не дають жодних підстав говорити про ефективність страсбурзької юстиції в українських умовах.

Якщо коротко, то їх можна підсумувати у кількох пунктах:

- 1) Справедливість у конкретній справі не відновлено, жодної сатисфакції постраждала сторона не отримала;
- 2) Українські суди різних інстанцій почали у своїх рішеннях посилатися на рішення ЄСПЛ у справі *Свято-Михайлівська парафія проти України*, та на жаль, таке цитування не поліпшило ані якість, ані передбачуваність судових рішень у подібних справах;
- 3) Попри прямі вказівки ЄСПЛ на хиби українського законодавства про свободу совісті як першопричину порушення ст. 9 Конвенції з боку України³⁵, рішення страсбурзького суду не спонукало

³³ Див. постанови Верховного суду України від 27 травня 2008 року у справі № 17/195 (церква села Сосулівка) та від 1 липня 2008 року (*Свято-Михайлівська парафія*).

³⁴ У цій справі релігійна громада УГКЦ с. Сосулівка громада оскаржувала, а ЄСПЛ підтвердив порушення ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та засадничих свобод (право на доступ до суду). За цією статтею Україна наразі програла щонайменше 10 справ. Ця статистика переконливо демонструє, що релігійна громада УГКЦ с. Сосулівка зіткнулася не з нелегітимним втручанням влади у сферу релігійної свободи, а з проблемою неефективності національної судової системи як такої, з якою в Україні стикаються тисячі інших юридичних та фізичних осіб.

³⁵ Див. п. 152 рішення у справі *Свято-Михайлівська парафія проти України*.

українського законодавця бодай підготувати проект закону, покликаний виправити ситуацію – природно, про зміну законодавства годі й казати;

Зупинимось докладніше на кожному з цих пунктів.

2. Українська післямова до страсбурзького рішення³⁶

14 червня 2007 року ЄСПЛ ухвалив рішення у справі *Свято-Михайлівська парафія проти України*. Як тільки про це стало відомо намісник Лаври та ініціатор захоплення храмового комплексу, що належить Свято-Михайлівській парафії, у 2000 році Архієпископ Павло (Лебідь) намагався домовитися про «мирову» з п. Макарчиковим, але отримав відмову.

Вже 30 серпня 2007 року Прокурор Шевченківського р-ну м. Києва порушив проти Володимира Макарчикова кримінальну справу. В постанові про порушення справи зазначено дослівно таке: «...в порушення вимог Положення про порядок надання фізичним особам – резидентам України індивідуальних ліцензій на відкриття рахунків за межами України та розміщення на них валютних цінностей... відкрив на території Німеччини банківський рахунок № 660815200 у Deutch банку м. Баварія (sic!) для розміщення на ньому грошових коштів від родичів та подальшого їх використання на території України». Майже 9 місяців Макарчиков про порушення справи сном-духом не відав.

В ніч з 16 на 17 травня 2008 року, невідомі особи, які згодом виявилися співробітниками податкової міліції, заpxали Макарчикова посеред вулиці в автівку та повезли в невідомому напрямку. Йому вдалося потай увімкнути мобільний і в такий спосіб повідомити про своє викрадення. Врешті-решт Макарчикова привезли у Шевченківський райвідділ податкової міліції. Там йому вручили постанову прокурора про порушення кримінальної справи і – після того, як до податкової міліції стали дзвонити впливові люди й цікавитися причинами та підставами затримання Макарчикова – його відпустили. Після звільнення «головний герой» Страсбурзької справи – на той час вже інвалід - потрапив до лікарні.

20 червня 2008 року Шевченківський райсуд Києва скасував постанову Прокурора про порушення кримінальної справи проти Макарчикова, а 1 липня 2008 року Верховний суд України скасував свою ухвалу від 5 липня 2000 року (яка була предметом розгляду у Страсбурзі) та направив справу на новий розгляд до Окружного адміністративного суду м. Києва.

24 березня 2009 року Окружний адміністративний суд м. Києва ухвалив:

«Заяву Свято-Михайлівської парафії (релігійної громади) Української Православної Церкви Київської єпархії «Храму на честь 1000–ліття

³⁶ Історію «пост-страсбурзьких» поневірянь п. Макарчикова описала на своєму блозі адвокат Тетяна Монтян: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/montyan/485be19e65f32/>. Я передаю її тут з мінімальними правками.

Хрещення Київської Русі» у Дарницькому районі м. Києва до Київської міської державної адміністрації про скасування розпорядження від 21.01.2000 року №77 «Про відмову в реєстрації змін та доповнень до Статуту Свято-Михайлівської парафії (релігійної громади) Української Православної Церкви Київської єпархії «Храму на честь 1000-ліття Хрещення Київської Русі» у Дарницькому районі м. Києва» залишити без розгляду».³⁷

Причина тривіальна: позивач повторно не прибув у судові засідання без поважних причин або без повідомлення про причини неприбуття, якщо від нього не надійшло заяви про розгляд справи за його відсутністю (п. 4 ч. 1 ст. 155 КАС).

Далеко не всі борці за справедливість мають віру та витривалість Нельсона Манделі. Будь-який терпець колись уривається. Заявники – на момент подачі заявки до Страсбурзького суду вже немолоді люди – після багаторічних поневірянь, переслідувань та безкінечних судів напевно просто зневірилися у можливості «знайти правду», як у Києві, так і в Страсбурзі, оскільки судові перемоги в кращому разі приносили їм моральну сатисфакцію, а платити за них слід було реальними грошима та власним здоров'ям.

Кожен охочий може пересвідчитись на власні очі, що храм на честь 1000-ліття хрещення Київської Русі за адресою проспект Миру, 16 в Дарницькому районі м. Києва сьогодні належить до УПЦ (Московського Патріархату), а бал (тобто богослужіння) там правлять затяті опоненти п. Макарчикова, які на самому початку 2000 року брутально, по-рейдерськи захопили храмовий комплекс.

3. Практика українських судів у розв'язанні корпоративних конфліктів в релігійних громадах: до і після страсбурзького рішення

Навіть з тексту рішення у справі *Свято-Михайлівська парафія проти України* видно, що ситуація, яка стала предметом розгляду в ЄСПЛ, не була унікальною. В тексті рішення знаходимо згадку про Свято-Покровську парафію м. Малін, що переходила з юрисдикції УПЦ (МП) до юрисдикції Російської Православної Церкви закордоном, відмову влади реєструвати відповідні зміни до статуту та подальший розгляд справи в українських судах³⁸. Насправді з огляду на існування в Україні кількох паралельних православних юрисдикцій міграція громад з одної конфесії до іншої – справа доволі поширена. Оскільки рішення про зміну юрисдикції майже ніколи не задовольняє усіх членів громади і нерідко суперечить неофіційній політиці центральної чи місцевої влади, природно, що такі рішення стають предметом розгляду в українських судах.

Від 2009 року українські суди різних рівнів почали у своїх рішеннях щодо спірної зміни конфесійної приналежності громад посилатися на

³⁷ Див. Ухвалу Окружного адміністративного суду м. Києва від 24 березня 2009 року № 15/429.

³⁸ Див. п. 91 рішення.

рішення страсбурзьких колег у справі Свято-Михайлівської парафії. Як на погляд автора, рішення української Феміди не стали від таких посилянь ані якіснішими, ані переконливішими. Ба більше, складається враження, що складний багаторівневий тест на законність та пропорційність втручання держави у сферу релігійної свободи, який застосував ЄСПЛ, виявився занадто складним для вітчизняних суддів, кожен з яких замість спробувати відтворити концептуальний підхід ЄСПЛ висмикує з контексту страсбурзького рішення окремі положення й доречно і недоречно тулить їх у своє.

Проілюструю цю тезу на одному яскравому прикладі.

1991 року в м. Мостиська Львівської області утворилась Свято-Покровська релігійна громада УАПЦ, яка після реєстрації статуту того ж року отримала статус юридичної особи. 1996 року до облдержадміністрації за підписом 10 осіб надійшла заява про внесення змін і доповнень до статуту громади, що мали на меті узаконити перехід парафії з УАПЦ до УПЦ-КП. Якщо вірити виписці з протоколу від 28 січня 1996 року, рішення про зміну канонічного та організаційного підпорядкування громади ухвалили збори, участь у яких брало 275 парафіян. На підставі поданої заяви, виписки з протоколу та позитивного висновку Мостиської райдержадміністрації зміни до статуту було зареєстровано.

Частина парафіян громади не погодилась з таким рішенням, лишилась вірним УАПЦ і згодом оскаржила в суді розпорядження Львівської облдержадміністрації № 363 від 03 квітня 1996 року про реєстрацію змін і доповнень до статуту громади.

Львівський обласний господарський суд, що розглядав справу у першій інстанції, поклав в основу свого рішення принцип поваги до автономії релігійної громади та її внутрішнього устрою:

[С]уд вважає, що орган, який здійснює реєстрацію змін та доповнень до статуту релігійної організації, повинен пересвідчитись дотримання релігійною громадою порядку прийняття рішення про внесення змін та доповнень до статуту та правильність оформлення цього рішення з дотриманням вимог, передбачених статутом відповідної релігійної організації.³⁹

Знайшовши, що порядок ухвалення рішення 96 року про зміну організаційно-канонічного підпорядкування не відповідав її статуту суд дійшов висновку, що у Львівській облдержадміністрації не було достатніх підстав для реєстрації відповідних змін і доповнень до статуту громади. Цікаво, що в цитованому рішенні суд *obiter dictum* дав оцінку юридичному аспекту створення УПЦ-КП шляхом начебто об'єднання УАПЦ та УПЦ:

Зареєструвавши в червні 1992 року УПЦ-КП шляхом реєстрації змін та доповнень до Статуту УАПЦ, Рада у справах релігій при Кабінеті Міністрів України як орган держави по суті втрутилась у діяльність релігійних

³⁹ Рішення Львівського обласного господарського суду від 20 листопада 2007 року у справі № 3/186-10/121

організацій, чим порушила ст. 50 Конституції України та ст. 5 Закону про свободу совісті.⁴⁰

Як на погляд автора, попри те, що зазначене рішення дає підстави дискутувати інтерпретацію та оцінку конкретних фактів у справі, його доктринальний підхід є зразковим, оскільки ґрунтується на принципі поваги до автономії релігійних організацій і, як наслідок, розв'язання корпоративних спорів, що можуть виникати у таких громадах, насамперед на основі їхньої внутрішньої конституції – статуту.

Зауважимо, що вірогідно Львівський суд приймав рішення, нічого не знаючи про присуд ЄСПЛ у справі Свято-Михайлівської парафії, оскільки останній на час розгляду справи ще не був перекладений українською.

Апеляційна інстанція залишила рішення Львівського обласного господарського суду в силі⁴¹. Відповідач оскаржив рішення в касаційному порядку і Вищий адміністративний суд України (ВАСУ) постановою від 10 червня 2009 року скасував рішення нижчих судів про незаконність реєстрації змін і доповнень до статуту Свято-Покровської парафії⁴². Свою позицію Вищий адміністративний суд обґрунтував тим, що

[П]осилання судів попередніх інстанцій на те, що при внесення змін до Статуту було порушено порядок внесення цих змін, спростовується наявними в матеріалах справи доказами.⁴³

На час розгляду справи Вищий адміністративний суд вже мав на руках український переклад рішення у справі Свято-Михайлівської парафії і вирішив оцінити попередні рішення національних судів з урахуванням позиції страсбурзького суду.

Розлогі парафрази з рішення ЄСПЛ у справі *Свято-Михайлівська парафія проти України* наводять на думку, що ВАСУ зрозумів «меседж» своїх страсбурзьких колег таким чином, що відмова у реєстрації змін і доповнень до статуту релігійної громади, пов'язаних зі зміною організаційно-канонічного підпорядкування, за умови подання передбачених законом документів сама собою є невиправданим втручанням держави у сферу релігійної свободи:

Європейський суд з прав людини дійшов висновку про порушення статті 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у зв'язку з відмовою зареєструвати зміни і доповнення до Статуту скажника з неналежних та недостатніх підстав, що не було виправлено національними судами.⁴⁴

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Див. ухвалу Львівського апеляційного адміністративного суду від 09 вересня 2008 року у справі №3/186-10/121

⁴² Див. Постанову Вищого адміністративного суду України від 10 червня 2009 року у справі К-20583/08, К-21717/08.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Ibid.

Достатніми підставами для реєстрації змін і доповнень до статуту релігійної громади, на думку ВАСУ, є подання до органу реєстрації заяви та тексту змін і доповнень до статуту відповідно до ч. 1 та 6 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». Оскільки ці документи було подано, то ВАСУ дійшов висновку. що:

в розумінні судової практики Європейського суду з прав людини у Львівській облдержадміністрації не було правових підстав для відмови в реєстрації змін до Статуту та Статуту релігійної організації.⁴⁵

Однак і це не кінець історії. Ще через 5 місяців остаточне рішення у справі ухвалила палата у адміністративних справах Верховного суду України⁴⁶. Як і ВАСУ, колегія ВСУ у своїй постанові посиляється на рішення у справі Свято-Михайлівська парафія проти України:

Зі змісту пункту 146 рішення Європейського суду з прав людини у справі "Свято-Михайлівська парафія проти України" від 14 червня 2007 року (заява № 77703/01), яка була предметом розгляду у Верховному Суді України, вбачається, що рішення релігійної організації про внесення змін до статуту лежать в площині приватного права та не мають бути об'єктом втручання з боку органів державної влади, якщо вони не порушують прав інших осіб, чи підпадають під обмеження, встановлені пунктами 2 статей 9 та 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. При цьому, пунктом 147 цього рішення визначено, що внутрішня структура організації релігійної організації визначається її статутом.⁴⁷ (виділення моє, Д.Г.)

Однак п. 147 оригіналу страсбурзького рішення робить трохи інші наголоси:

The Court considers, therefore, that the *Parish's internal organization was clearly defined in the statute*. The domestic authorities, including the courts, disregarded this internal structure of the Parish as a private-law association. (Виділення моє, Д.Г.)

І дійсно, у випадку Свято-Михайлівської парафії завдяки положенню про фіксоване членство та добре прописаний порядок прийняття нових членів до Парафіяльних зборів, доволі легко розібратися, хто мав і хто не мав права ухвалювати рішення від імені громади. Такої чіткості (*clarity*) та недвозначності явно бракувало статуту Свято-Покровської Релігійної громади УАПЦ м. Мостиська, який визначав, що:

Парафіяльні збори складаються з членів, які утворюють дану Парафію: кліриків, мирян, які досягли 18-річного віку, перебувають у церковному спілкуванні та відзначаються християнською мораллю.⁴⁸

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Постанова Верховного суду України від 10 листопада 2009 року № 09/221.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Пункт 5.9 Статуту релігійної громади УАПЦ м. Мостиська в оригінальній редакції 1991 року. Цитую за: Постанова Верховного суду України від 10 листопада 2009 року № 09/221.

Тому і ВАСУ і Верховний суд змушені були замість зосередитись на аналізі складу органу, уповноваженого приймати рішення про внесення змін до статуту, та порядку ухвалення таких рішень, фокусувати увагу на питанні, чи подавали зміни до статуту на реєстрацію уповноважені особи чи ні. ВАСУ прийшов до висновку, що звертатися по реєстрацію відповідно до ч.1 та 6 ст. 14 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» мала «релігійна громада в особі 10 її осіб».

Натомість Верховний суд вирішив, що «звернутися до органу державної влади для реєстрації відповідних змін від імені релігійної організації мала право Парафіяльна рада».

Не будемо далі заглиблюватися в аналіз рішень у тій самій справі двох вищій судів України. Для нас важливим є той факт, що два поважних судових органи, застосувавши рішення ЄСПЛ у справі *Свято-Михайлівська парафія проти України*, до тих самих фактів (суди касаційної інстанції не мають права самостійно досліджувати факти справи – лише перевіряти правильність застосування правових норм) прийшли до прямо протилежних висновків.

Наведу ще кілька прикладів «рецепції» українськими судами страсбурзької юриспруденції. Цього року Івано-Франківський окружний адміністративний суд (суд першої інстанції) ухвалив рішення у справі за позовом парафіян релігійної громади Св. Параскеви села Мишин Коломийського району Івано-Франківської області, що оскаржували реєстрацію змін і доповнень до статуту громади, в результаті яких громада змінила свою конфесійну приналежність з УПЦ-КП на УАПЦ.⁴⁹ Івано-Франківський суд на диво тонко й точно зрозумів головний «меседж» рішення у справі *Свято-Михайлівська парафія проти України*:

Внутрішня структура релігійної організації та норми, що регулюють членство в ній, мають розглядатись як спосіб, в який такі організації виражають їх погляди та дотримуються своїх релігійних традицій. Суд вказує, що право на свободу віросповідання виключає будь-які повноваження держави оцінювати легітимність способу вираження релігійних поглядів.⁵⁰

Однак, український суд пішов далі європейського. Виходячи з принципу автономії релігійних організацій, він ствердив, що порядок ухвалення рішень в релігійній організації (як і в інших юридичних особах приватного права), визначає насамперед її статут. Суд докладно та всебічно проаналізував положення статуту позивача, слушно прийшов до висновку, що «збори віруючих», які ухвалили рішення про внесення змін та доповнень до статуту, не були правоможні здійснювати такі дії, оскільки їхній склад, порядок скликання та проведення не відповідали вимогам статуту релігійної громади, і на підставі такого висновку скасував похідне рішення держадміністрації про затвердження зміни до статуту.

⁴⁹ Див. Постанову Івано-Франківського окружного адміністративного суду від 26 лютого 2010 року у справі 2а-2815/09/0970.

⁵⁰ Ibid.

Цікаво, що статут релігійної громади Св. Параскеви, як і статут київської Свято-Михайлівської парафії, передбачав фіксоване членство в громаді, однак, на відміну від Свято-Михайлівської парафії, цей пункт виявився практично «мертвою» нормою. Івано-Франківський суд з честю розв'язав цей юридичний казус:

[В]становлення Статутом релігійної громади фіксованого членства є правом цієї громади. Судом встановлено, що положення Статуту щодо фіксованого членства в релігійній громаді села Мишин з моменту їх прийняття запроваджені не були і здійснення прийняття членів до релігійної громади в порядку пункту 4.1 Статуту не проводилось. Недотримання порядку прийняття до релігійної громади віруючих, що допущене самою релігійною громадою села Мишин також утворює перешкоди у прийнятті рішення парафіяльними зборами про зміни та доповнення до Статуту релігійної громади та позбавляє відповідача можливості встановити реальне волевиявлення членів громади на прийняття рішення про внесення змін та доповнень до Статуту релігійної громади та прийняти рішення про реєстрацію таких змін та доповнень до Статуту релігійної громади.⁵¹

В основі такої оцінки знову-таки лежить повага до автономії релігійної громади – корпорації вірян, що вільна керуватися у своїй діяльності власною конституцією – статутом. Але така автономія передбачає, що громада дотримуватиметься своєї конституції, а отже їй вільно змінювати статут тільки у спосіб та в порядку, які цим статутом передбачені. Для суду, в разі виникнення корпоративного спору всередині громади, дотримання статуту – головний критерій легітимності ухвалення оскаржених рішень.

На жаль, рішенню ЄСПЛ бракує розуміння конфлікту у Свято-Михайлівській парафії насамперед як корпоративного. Його (рішення) складність, половинчастість та надмірна дипломатичність дозволяє трактувати його не так зважено й тонко, як це зробив Івано-Франківський суд у щойно наведеному прикладі. Так, Канівський міськрайонний суд Черкаської області у справі Вознесенської парафії УПЦ-КП також посилається на присуд страсбурзької Феміди:

Відповідно до п. 82, п. 83 рішення Європейського суду з прав людини у справі *Свято-Михайлівська парафія проти України* № 77703/01 від 14.06.2007 року забороняється необґрунтоване обмеження права на свободу віросповідання, в тому числі і колективного та гарантується вільна зміна канонічної підлеглості релігійних організацій. Згідно п. 123 вказаного рішення порядок внесення змін до Статуту релігійної організації з їх затвердженням керівником вищестоящої організації обмежує право на свободу колективного віросповідання та вільну зміну канонічного підпорядкування, що є неприпустимим відповідно до Конституції та чинного законодавства України.⁵²

⁵¹ Ibid.

⁵² Див. рішення Канівського міськрайонного суду Черкаської області від 7 травня 2009 року у справі № 2-541/2009.

Думаю, що кожен, хто знайомий з рішенням ЄСПЛ у справі *Свято-Михайлівська парафія проти України*, буде вельми здивований таким вільним тлумаченням канівськими суддями присуду своїх страсбурзьких колег. Але факт залишається фактом: Канівський міжрайонний суд на підставі страсбурзького рішення визнав незаконними положення статуту релігійної громади, які передбачають обов'язкове затвердження змін до статуту з боку правлячого Архієрея – як такі, що фактично унеможливають зміну канонічного підпорядкування, а отже суперечать ст. 8 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». Канівські судді навіть не підозрювали, що ЄСПЛ напевно кваліфікував би їхні дії, як невинуватене втручання у сферу релігійної свободи, від якого він намагався застерегти українську владу у рішенні *Свято-Михайлівська парафія проти України*.

Показово, що Запорізький окружний адміністративний суд – щоправда без апеляції до страсбурзьких рішень – прийшов до прямо протилежного висновку. Він визнав законним відмову у реєстрації змін та доповнень до статуту Мусульманської релігійної громади у м. Запоріжжя, пов'язаних зі зміною канонічного підпорядкування, саме на тій підставі, що зміни не були погоджені з Головою Духовного управління мусульман України (з підпорядкування якому громада бажала вийти), як це передбачав статут громади.⁵³

Є в новітній судовій практиці цікава справа про дві православні громади-клони, що більше 10 років співіснували, навіть не підозрюючи, що юридично вони є тією самою юридичною особою. 1993 року Львівська облдержадміністрація ухвалила рішення про реєстрацію змін і доповнень до статуту громади УАПЦ, що полягали у переході останньої до Київського Патріархату. І хоча певне зібрання, що претендувало на статус парафіяльних зборів, передувало внесенню змін до статуту, настоятель та актив громади навіть не наздогадувались про його проведення та наслідки. Лише на початку 2006 року громада УАПЦ дізналася, що 13 років тому до її статуту було зареєстровані згадані зміни. «Оновленим» статутом користувалась паралельна громада УПЦ-КП, фактично створена 1993 року.

Після дворічних поневірянь різними судовими інстанціями позивачі з УАПЦ домоглися у Вищому адміністративному суді скасування попередніх рішень і повернення справи на новий розгляд до Львівського окружного адміністративного суду⁵⁴. Присуд останнього⁵⁵ може вважатися зразковим рішенням у цій вкрай заплутаній справі. Суд дійшов висновку, що порядок скликання та проведення «парафіяльних зборів» 93 року суперечили вимогам статуту громади, а отже ухвалене на цих зборах рішення про зміну

⁵³ Див. Постанову Запорізького окружного адміністративного суду від 10 листопада 2009 року у справі № 2а- 4453/09/0870.

⁵⁴ Див. ухвалу Вищого адміністративного суду України від 26.02.2009 у справі № К-8844/08.

⁵⁵ Див. постанову Львівського окружного адміністративного суду від 23 червня 2009 року у справі № 2а-2533/09/1370.

канонічного підпорядкування не могло бути підставою для реєстрації змін і доповнень до статуту громади. В результаті суд скасував розпорядження Львівської Облдержадміністрації про реєстрацію цих змін і доповнень.

В контексті цієї статті слід звернути увагу, що Львівський суд – без будь-яких посилань на рішення у справі Свято-Михайлівської парафії застосував до розв'язку справи «корпоративний» підхід, що ґрунтувався насамперед на аналізі відповідності порядку ухвалення рішень вимогам статуту як корпоративної конституції релігійної громади.

На жаль, внаслідок цього рішення вже громада УПЦ КП потрапила у становище «юридичної примари». Але це той випадок, коли *win-win solution* було в принципі неможливим.

Ще один – цього разу останній приклад. 17 жовтня 2005 року Свято-Воскресенська парафія м. Острога Рівненської області ухвалила рішення про перехід під юрисдикцію Київського Патріархату. Однак на тій підставі, що «рішення не було одностайним та частина віруючих залишилася прихильниками попередньої релігійної підпорядкованості (приналежності) і не погодилися з рішенням іншої частини віруючих», Рівненський міський суд скасував розпорядження облдержадміністрації про реєстрацію відповідних змін і доповнень до статуту громади⁵⁶. Аргументація суду, з якими погодився суд апеляційної інстанції, фактично тотожні аргументації національних судів у справі Свято-Михайлівської парафії:

зареєструвавши розпорядженням № 498 від 20 жовтня 2005 року зміни і доповнення до Статуту Релігійної громади УПЦ (МП) Свято-Воскресенської парафії м. Острога, які полягали в переході частини цієї релігійної громади під юрисдикцію Київського Патріархату, відповідач цим самим не тільки фактично зареєстрував нову релігійну громаду КП цієї парафії, але й зліквідував зазначеним своїм рішенням до цього вже існуючу з 1991 року та наділену відповідно до закону правами юридичної особи релігійну громаду УПЦ (МП) Свято-Воскресенської парафії м. Острога⁵⁷.

ВАСУ ухвалою від 4 липня 2007 року погодився з висновками судів першої та апеляційної інстанції. В цьому випадку суди розглядали не парафію не як корпорацію приватного права, а як невідокремну складову конкретної церкви, а рішення про зміну канонічно-організаційного підпорядкування – як таке рішення про утворення нової громади. Звичайно, за такого підходу суд самоусунувся від оцінки конфлікту, що розколов громаду, як корпоративного.

Можна наводити ще багато прикладів корпоративних конфліктів в українських парафіях та шляхів їх розв'язання в українських судах⁵⁸. Але і

⁵⁶ Див. Постанову Рівненського міського суду від 27 жовтня 2006 року та Постанову Апеляційного суду Рівненської області від 21 грудня 2006 року у справі № 22-ас-478.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Див., наприклад, постанову Господарського суду Одеської області від 12 липня 2007 року у справі № 17/73-07-3003А за позовом Релігійної громади Георгія

наведених цілком достатньо, аби стверджувати, що єдиного підходу до розв'язання корпоративних конфліктів у релігійних громадах в українських судах не існує. Ба більше деякі рішення прямо суперечать одне одному, приміром, з питань відповідності закону статутної вимоги про обов'язкове погодження змін і доповнень до статуту з боку керівництва релігійного об'єднання, до складу якого входить релігійна громада.

На жаль, аналіз практики українських судів 2006-2010 років у справах про розв'язання корпоративних конфліктів, що виникають у релігійних організаціях, не дають жодних підстав стверджувати, що страсбурзькі судді розставили у своєму рішенні *Свято-Михайлівська парафія проти України* дороговкази для своїх українських колег, які дозволяють останнім – попри суперечливість законодавства – «якісніше» розв'язувати такі конфлікти.

4. Законодавство, що вибухає судовими справами

ЄСПЛ у своєму рішенні прийшов до висновку, що українські суди не змогли виправити свавільне втручання органу реєстрації у сферу релігійної автономії Свято-Михайлівської парафії саме через «брак послідовності та передбачуваності [українського] законодавства»⁵⁹. Автор наважується стверджувати, що суперечливість національного законодавства не просто заважає відновленню справедливості у конкретних справах, а прямо провокує корпоративні конфлікти у релігійних громадах.

Проблема закладена у самому законі, який розглядає релігійну громаду як товариство (корпорацію) приватного права, а отже вважає, що будь-які рішення в громаді, що прямо не суперечать закону, мають приймати учасники товариства на підставі статуту як корпоративної конституції релігійної громади⁶⁰.

З іншого боку, далеко не всі церкви розглядають релігійну громаду саме як автономне товариство/корпорацію. Нав'язування релігійним громадам «типового статуту», що передбачає затвердження усіх суттєвих рішень громади релігійним керівництвом релігійного об'єднання, до складу якого входить релігійна громада (що і спровокувало конфлікт у Свято-Михайлівській парафії), по суті є спробою ієрархічно-організованих церков «нейтралізувати» законодавчо закріплене право громад вільно змінювати канонічну та організаційну підлеглисть.⁶¹

Чи мають церкви право будувати свою мережу відповідно до своєї віросповідної доктрини, канонічних приписів та традицій? Чинне законодавство наче дає ствердну відповідь⁶², але водночас не дає релігійним

Побідоносця УПЦ-КП; ухвалу ВАСУ від 23 листопада 2006 року у справі № 2-96/04

⁵⁹ Див. *supra* note 5.

⁶⁰ Див. ч. 1,2 ст. 8, ч. 2 ст. 12, ч. 2 ст. 13 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації».

⁶¹ Ч. 2 ст. 8 Закону «Про свободу совісті...».

⁶² Ч. 3 ст. 5, ч. 1 ст. 7 Закону «Про свободу совісті...».

об'єднанням достатнього юридичного інструментарію для реалізації на практиці права творити свою мережу у відповідності до власних традицій та настанов. Релігійні громади, на які в будь-якому релігійному об'єднанні припадає лєвова частка структури, за своєю правовою природою є і залишаються автономними корпораціями, оскільки монополія на їх заснування наразі належить фізичним особам. Доки церкви/релігійні об'єднання не отримують таке саме право засновувати парафії/релігійні громади, як і фізичні особи, доти українське законодавство неминуче щороку «вибухатиме» десятками, якщо не сотнями судових справ, спричинених «корпоративними» конфліктами в релігійних громадах.

Кращим свідченням актуальності окресленої вище проблеми є суперечлива практика українських судів, які то визнають незаконним припис статуту про обов'язкове затвердження змін до цієї корпоративної конституції з боку «правлячого архієрея», то визнають рішення загальних зборів релігійної громади таким, що не має правових наслідків, оскільки його не затвердив керівник релігійного управління чи центру. Рішення ЄСПЛ у справі Свято-Михайлівської парафії було безсилим усунути цю внутрішню контроверсійність українського законодавства. Будемо щирі, воно навіть не ідентифікувало цю конфліктогенну суперечність. Та воно могло і мало стати поштовхом для перегляду Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації».

На жаль, попри прямі вказівки Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»⁶³ Україна досі ніяк законодавчо не відреагувала на програш справи Свято-Михайлівській парафії у Страсбурзькому суді. І це ще одне свідчення того, що надії, народжені рішенням ЄСПЛ від 14 червня 2007 року, наразі радше марні сподівання...

⁶³ Див. ст. 13 Закону «Про свободу совісті...».